Vladimir Uremović.:

FRANJO BROŽ, PIONIR HORTIKULTURE U CRIKVENICI

Franjo Brož
(1869-1964)

U prošlom je stoljeću Crikvenica bila malo siromašno primorsko mjesto ribara, zidara i težaka, te brojnih siromašnih obitelji čiji, su se hranioci, trbuhom za kruhom, iseljavali u sve dijelove Austro-Ugarske Monarhije i Evrope, ali isto tako i prekooceanske zemlje Sjeverne i Južne Amerike, a kasnije Afrike i Australije. Poput ostalih primorskih mjesta, Crikvenica nije bila naročito uređena. Jedini su ukras bila zapuštena i divlja autohtona stabla bez parkova, cvijeća i nasada. Duž morskog pješčanog žala prostirala se ledina i kamenjar na kojima su ribari sušili mreže. Malo dalje od obale, uz okućnice, pasla je stoka, a od siromašne zemlje u kamenjaru teškim su se radom izvlačila oskudna poljoprivredna dobra.

U takvim okolnostima presudnu ulogu u ekonomskom oporavku odigrao je razvoj turizma, koji preuzima dominantnu ulogu u čitavom razvoju Crikvenice. Uz svratišta i gostionice grade se javna kupališta, luka, kao i hoteli, a među prvima „Klotilda" i „Therapia„. Sistematsko uređenje i razvoj preobrazilo je Crikvenicu u kupalište i lječilište svjetskog glasa i među prvima na Jadranu.

U prvim godinama tog razvoja i uređenja Crikvenice na prijelazu prošlog u ovo stoljeće ovamo dolazi Franjo Brož. Kao vrstan hortikulturni stručnjak odmah nalazi zaposlenje. Nastavio je zapravo već započeti rad, koji je bio u zamahu, ali mu je on nadahnuo golemi elan te veliko znanje i volju. Glavni mu je zadatak bio osnivanje i uređenje crikveničkih parkova i perivoja, pa je počeo s radom vrtlara u Hotelu „Therapia", gdje je prije njega radio vrtlar Alojz Remeš. Od tada ostaje na radu u Crikvenici do svoje smrti i nemoguće je shvatiti veličanstveni razvoj turizma u Crikvenici bez ogromnog doprinosa i rada FranjeBroža i njegovih suradnika. Mnogi i najljepši atributi Crikvenice plodovi su njegova uma i žuljeva. Za razvoj turizma nije bilo dovoljno samo gradnja hotela, plaža, obale i puteva, već je bilo potrebno puno popratnih djela, u prvom redu oplemenjivanje i uljepšanje neposredne okoline i izgleda čitavog mjesta.

Franjo Brož (Franz - František) rođen je u mjestu Velike Čičavice - Smychov blizu Praga u Češkoj 2.XII.1869. godine, a umro je i pokopan u Crikvenici 1964. god. u 95. godini života.

Pučku školu završio je u Šambernitzu 1884. god., a vrtlarsku školu (Zemsky' pomologicky' üstav) u Pragu - Troji 1888. godine. Od tada radi kao vrtlar i to: od 15.III.1889. do 6.VII.1889. u Könniggrätzu (Češka); od 6.VII.1889. do 27.III.1890. u Quedlinburgu - provincija Sachsen kod braće Dippe; od 3.IV.1890. do 18.IX.1891. u Bernsdorf-Chemnitzu. Tada odlazi u vojsku 3 godine, tj. do 21.IX.1894. U vojsci je odlikovan medaljom. Nakon

vojske odlazi u Zagreb, te od 1.XI.1894. do 31.X.1986. radi kod Gradske vrtlarije u Zagrebu kao pomoćnik, a od 1.XI.1896. do 31.XII.1899. kao podvrtlar kod Gradskih nasada u Zagrebu, gdje je nadvrtlar bio Durhanek. Posebno se bavio tzv. krasnoličnom vrtlarijom i vodio radnju u Gradskim nasadama. Radio je i u Božjakovini, gdje je prebolio tifus, te u parku na Zrinjevcu u Zagrebu. Od tada radi kod Zemaljske vlade kao samostalni vrtlar. Interesantno je spomenuti da je za njegova boravka u Zagrebu godine 1895, prilikom dolaska Franje Josipa I, bio prinuđen da na brzinu uredi drvored od borovih stabala na mjestu dotadašnjeg kukuruzišta pokraj kolodvora, radi što svečanijeg dočeka cara. Zbog slaba zdravlja morao je napustiti Zagreb, ali je ostavio trajna obilježja svog rada u parkovima na Zrinjevcu, Tuškancu, oko kazališta, gimnazije i aleji na Mirogoju.

Početkom ovog stoljeća dolazi u Crikvenicu i radi kao vrtlar u Hotelu „Therapia". U početku prosjekao je ceste kroz šumarak oko „Therapije" i uredio zapušteno drveće, te zasadio ukrasno cvijeće. Rad je nastavio i oko novosagrađenog Hotela „Esplanade" i duž obale. Neposredno pred prvi svjetski rat otišao je u Zagorje, ali se odmah nakon rata vraća u Crikvenicu. Tada kod njega radi i Božo Car kao naučnik, koji je 1928-1930. položio ispite u vrtlarsko-voćarskoj gospodarskoj školi u Božjakovini. Od 1.IV.1926. u svojstvu nadvrtlara radi kod Lječilišnog odnosno Kupališnog povjerenstva, a kasnije Općinskog turističkog odbora do 1.VII.1937. God. 1939. je umirovljen, a penziju prima od 1940. god. Međutim od tada radi kao honorarni vrtlar u „Češkoj koloniji", odnosno nakon drugog svjetskog rata u Oporavilištu za rekonvalescentnu djecu „Primorka" (današnja Thalassotherapia) do 1955. god.

God. 1899. oženio se Julijom rođ. Radić iz Kostajnice. U inače vrlo skladnom i uzornom braku nisu imali djece, pa je posvojio troje djece (ženina brata) Adelu, Julijanu i Pavela (Paju) Radić. Adela, krojačica bila je udata u Hrvatskoj Kostajnici za vlakovođu koji je kao suradnih NOP-a uhapšen i osuđen na strijeljanje, ali je Adela ishodila oslobođenje. Julka, udata Ružić, i sada živi u Crikvenici.

Uz stalni radni odnos zakupio je zemlju u Crikvenici, te uz obradu zemlje i proizvodnju povrća, voća, i cvijeća, kao prvi u Crikvenici otvorio svoju trgovinu vlastitim proizvodima na otvorenom mjestu Pod Murvicom. O tome postoji fotografija od 30.IV.1907. Prvi je u svojoj cvjetarni izrađivao i vijence. Isto je tako iz pisanih dokumenata poznato da je od Bona Skomerže na 5 godina, tj. od 15.IV.1928. do 15.IV.1933. godine zakupio u najam zemlju, dio vrta koji leži ovkraj Velikog mosta, zvanog Kamenjak, za svotu od 3000 dinara.

Uzgajao je tako spomenute produkte i u vrtu iza Samostana časnih sestara srca Isusova, kao i u predjelu garaža (Autotrans). Značajno je i da je već tada proveo navodnjavanje.

Tijekom svog dugogodišnjeg boravka i rada u Crikvenici (više od 50 godina) između ostalog, kao vrstan stručnjak i entuzijasta - vrtlar, u Crikvenici je uredio sa svojom suradnicima park kod plaže (bivše groblje) ispred Hotela „Miramare". Park je već ranije postojao kao tzv. kupališni park (zaslužan Ključec). Tada je park renovirao i poljepšao. U njemu su redovno održavani koncerti na posebno podignutom mjestu.

Obnovljen je i uređen park na Petaku (inače djelo dr. Nikole Veljačića), koji je bio porušen i zapušten. Uređen je i park ispred Hotela „Crikvenica". Drvored je postojao od 1893. godine, ali je tada renoviran, osvježen i oplemenjen cvijećem i lipama dopremljenim iz Petrinje. Osnovao je i uredio park kod sadašnjeg plivališta (Mali molo) g. 1925, gdje je kasnije podignut spomenik Stjepanu Radiću. Sredstva je osigurala Šumarija (ing. Alfons Kauders), a zemlja je nabavljena i dovezena iz Krka. Uređen je i dio parka ispod Hotela „Eden" (sada „Beograd" - „Pod hrastić") 1935. godine.

Park ispred današnjeg Hotela „International" počeo je uređivati prije drugog svjetskog rata, a nastavio nakon rata. Sada je to Park palih boraca NOR-a.

Na tadašnjoj crikveničkoj placi u centru grada uz rivu godine 1937. posađena su stabla crnike (Quercus ilex) i topole (Populus tremula) i to na poticaj i inzistiranje Ivana Skomerže, potpredsjednika općine. Za ilustraciju, šezdesetih godina htjelo se posjeći drvored na obali na Strossmayerovu šetalištu, ali je to spriječio vrtlar Božo Car uz pomoć inž. Sile iz Rijeke.

Godine 1949. posađene su crnike Pod Murvicom. Iskopane su bile kod klaonice i prenesene na placu.

Surednici Franje Broža bili su Božo Car od 1925. godine a pored njega treba spomenuti Ivu Kusturina, Šimu Matejčića - Tombaca, Peru Košuljandića, Franju Manestra i Valentina Cara.

Osnivao je, uređivao i obnavljao i perivoje u Novom Vinodolskom, Selcima i Rabu. Prema Sv. Jeleni posađen je nakon rata drvored, a isto tako i parkovi i okoliš oko hotela i vila koje su nicale uz obalu. Uređivao je i mnoge prirodne parkove i vrtove. Međutim, ban Pavao Rauch je za svoju vilu u Crikvenici (sada Dom Vladimira Nazora) imao svog posebno vrtlara Matka, a kasnije Mićela Gržičića.

Posebno treba spomenuti i potpuno uređenje okoliša i parka oko tzv. „Češke kolonije" - danas Thalassotherapije - kao i obnovu i uređenje parka oko kaštela koji je Franjo Brož besplatno uredio na molbu Vladimira Nazora, tadašnjeg ravnatelja Dječjeg doma.

Tzv. „ljubavne cestice" u neposrednoj okolini Crikvenice između dva rata izgradili su inžinjeri Kauders i Premužić. Inž. Alfons Kauders iz Zagreba (26. XII. 1878. - 11. X. 1966.) zet poznatog crikveničana Ivana Kostrenčića, osnivača i ravnatelja Narodne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, radio je u Delnicama, Ogulinu, Sušaku, Senju i Crikvenici, a bio je i šumarski inspektor Savske banovine u Zagrebu. Poznat je bio kao vrstan stručnjak, graditelj, organizator, učenjak i pisac, te suradnik JAZU. Pošumljavao je krš Hrvatskog primorja i osnovao brojne rasadnike (Crikvenica 1908 god.). Naročito je za nas značajno da je Crikvenici združno pomagao planovima, aktivnim radom, savjetima i pribavljanjem sredstava za osnivanje i održavanje parkova, zelenih površina i pušumljavanja Crikvenice. U većem dijelu ovih djelatnosti bio je uključen i Franjo Brož.

Crikvenica se tako potpuno zaodjenula zelenim ruhom i cvjetnim ukrasima. Nestalo je ledina i divljine, nanesena je zemlja uz žal i pozadinu, zasađeno je ukrasno i egzotično bilje, palme, lovor, viburnum, pitosporum, brijest, lipe, tamaris, crnika, crnogorično te drugo bilje. Nicale su aleje, šetališta i balustrade. Stari park spojen je s novim u jednu cjelinu, a sve je niknulo pod spretnim rukama vrtlara Franje Broža i njegovih suradnika.

Ovih nekoliko podataka očito pokazuju koliko je Franjo Brož bio zaljubljen u svoj posao kao i u Crikvenicu - svoju drugu domovinu, koja ga je objeručke prihvatila i u koju je on ugradio sebe. Kao rođeni Čeh surađivao je u Jugoslavensko - čehoslovačkoj ligi koja je u Crikvenici imala jako uporište. To je sasvim razumljivo kad se zna da su većinu turista između dva rata sačinjavali Česi i Slovaci. Bio je veliki propagator i aktivni suradnik turističkog razvoja Crikvenice, pa prema tome i jedan od prominentnih pionira zdravstvenog turizma.

Već letimičan pogled na njegovo djelovanje kao i analiza njegova rada u Crikvenici neminovno nameće saznanje da upravo on ima velike zasluge (uz ostale zaslužne ljude) da Crikvenica ima današnji izgled koji ju je doveo u vrhove evropskog i jugoslavenskog turizma. Slobodno se može reći da je uvelike izmijenio fizionomiju, izgled, ugođaj i panoramu Crikvenice, a za sve to nikakve nagrade ili priznanja nikada nije dobio. Pa i svaki od

nas trebao bi se sjetiti „pana Broža" kad prošeta Crikvenicom, njenim alejama i parkovima i kad osjeti ovaj ugođaj koji danas pruža panorama Crikvenice. U ovo djelo ugrađeno je mnogo ljubavi, znanja, truda i znoja Franje Broža. Umro je prije nego što je dočekao da najprije krišom a onda nemilice počne sječa stabala pa i devastacija čitavnih parkova koje je on mukotrpno uzdigao. Primitivni interesi i vandalizam došli su nažalost do izražaja na ovom vitalnom i najosjetljivijem segmentu Crikvenice. Vrtlarski alat koji je Franjo Brož uvijek nosio sa sobom, oni koji ne vole Crikvenicu, zamijenili su pilom i priborom za krčenje. Na svu sreću izgleda da tome dolazi kraj i da opet zdravi razum ima sve izglede za pobjedu. Još uvijek je mnogo toga od djela Franje Broža ostalo i ponovno se njeguje. Međutim ipak moramo ustvrditi da je neizmjerna naša nezahvalnost prema ovom velikom čovjeku maloga rasta, ali velikog srce i ljubavi za Crikvenicu. Bilo bi zaista krajnje vrijeme da jedna ulica, trg ili park u Crikvenici dobije njegovo ime. Možda bi najpogodniji bio park ispred plivališta. Proslava 100. obljetnice organiziranog i zdravstvenog turizma bila je za to najbolja prigoda. Time smo se barem djelomično trebali odužiti ovom velikom Crikveničanu i njegovu djelu.

Literatura:

1. Žagar, B.: Pošumljavanje i parkaža Crikvenice i okoliša, u Spomenica morskog kupališta i klimatskog lječilišta Crikvenica četrdesetgodišnjeg razvoja (1893-1933), Lječilištno povjerenstvo, Crikvenica, 1933.

2. Ružić Julija i Car Albin: Usmena i pismena saopćenja.

3. Horvat, J.: Šumarska enciklopedija, Sv. 2. Jugoslavenski leksikografski Zavod, Zagreb, 1982. Str. 233